

Translation as special type of bilingual speech. Speech contact and language contact. Translation universals as a special type of language contact universals. Contact induced features. Convergence – levelling up. Linguistic insecurity. Simplification – implicitation. Analytic tendency – explicitation. Purism – adherence to the norms.

---

1. A nyelvközi fordítás mint a kétnyelvű beszédtevékenység sajátos válfaja

A nyelvközi fordítás a kétnyelvű beszédtevékenységnek egy egészen sajátos – mondhatni atipikus – válfaja, amely radikálisan eltér a szokásos kétnyelvű beszédtevékenységtől. A szokásos kétnyelvű beszédtevékenység egyik fő jellemzője, hogy a közlésaktus résztvevői két különböző nyelvet használnak úgy, hogy mindkettőnek birtokában vannak, vagyis a kommunikáló felek többé-kevésbé kétnyelvűek. Nos, a nyelvközi fordításnak épp az adja meg az értelmét, hogy a közlésaktus résztvevőinek nincs közös nyelvük (vagy pedig úgy *viselkednek*, mintha nem lenne¹); ezért van szükség egy olyan személy közbeiktatására – ez a fordító –, aki mindkét nyelvet ismeri, s aki a két nyelv valamelyikén megfogalmazott üzeneteket a másik nyelven újrafogalmazza (Lanstyák, megjelenés alatt). S ebből adódik a nyelvközi fordítás másik fontos jellegzetessége: a nyelvközi fordítás egy meglévő mintára épülő ún. függő beszédtevékenység, melynek során egy olyan beszéd- vagy írásmű jön létre, amely tartalmában és szerkezeti fölépítésében nagyfokú hasonlóságot mutat egy másik, eltérő nyelvű beszéd- vagy írásművel (a fordításra mint másodlagos, függő szövegalkotásra lásd Popovič 1975, 217–238, 1980; Popovič [szerk.] 1983, 125 és passim; Lanstyák 2003a, 2003c, megjelenés alatt; vö. még Komisszarov 1980/1986, 51; Klaudy 2002, 107; 2003, 11). Mivel mindkét beszéd- vagy írásmű része a közlésaktusnak, az üzenet mintegy megduplázódik (Komisszarov 1980/1986, 45). Ezzel szemben a szokásos kétnyelvű beszédtevékenység szabad (független) beszédtevékenység, amely nem épül más nyelvű mintára, s ezért a szokásos kétnyelvű kommunikációs folyamatban nem is jön létre az üzenet „megduplázása”.² A résztvevők ugyan két nyelvet használnak, de az ezeken elmondottak közt

* Az írásom alapjául szolgáló kutatások a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport és a Gramma Nyelvi Iroda munkatervének keretében folytak, ill. folynak az Arany János Közalapítvány, az Illyés Közalapítvány és a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatásával.

nincs, ill. csak alkalmoszerűen van tartalmi hasonlóság (konkrét példákra lásd Lanstyák 2003a).

A „kétnyelvű beszédtevékenység” fogalmát nem szabad azonosítanunk a „kétnyelvűek beszédtevékenységé”-vel. A kétnyelvű emberek ugyanis rendszerint képesek egy nyelven is kommunikálni, sőt vannak kétnyelvű beszélőközösségek, amelyekben éppen a kétnyelvű beszédtevékenység megy ritkaságszámba. Ha a kétnyelvű ember csak az egyik nyelvét használja, s ugyanakkor beszélgetőtársai is ugyanazt a nyelvet használják, ezenkívül pedig a környezetéből sem kap más nyelvű ingereket (azaz nem szól a háttérben más nyelven a rádió, nincs körülveve más nyelvű feliratokkal stb.), nyelvlélektani szempontból azt mondjuk, hogy *egynyelvű beszédmódban van* (az egynyelvű beszédmód legszélső pólusa az, amikor a kétnyelvű beszélő egynyelvű környezetben tartózkodik és egynyelvű beszélőkkel társalog). Ha a kétnyelvű mindkét nyelvét használja ugyanazon közlésaktus során, illetve ha ő csak az egyik nyelven beszél is, a közlésaktus más résztvevői a másik nyelvet – vagy azt is – használják, vagy esetleg a környezetéből kap más nyelvű ingereket, azt mondjuk, hogy *kétnyelvű beszédmódban van*. Egynyelvű beszédmódban a kétnyelvű ember egynyelvű beszédtevékenységet folytat (ha megszólalna a másik nyelven, azonnal kétnyelvűvé válna a beszédmód); ezzel szemben kétnyelvű beszédmódban egyaránt folytathat egynyelvű vagy kétnyelvű beszédtevékenységet, hiszen attól függetlenül, hogy a beszélgetőtársai egy másik nyelvet – vagy azt is – használnak, ő következetesen ragaszkodhat az egyik nyelvéhez, és persze azt is megteheti, hogy ő is használja mindkét nyelvét. A beszédmód természetesen nemcsak „egynyelvű” vagy „kétnyelvű” lehet, hanem többé vagy kevésbé egynyelvű, ill. kétnyelvű is; a beszédmód tehát folyvány (kontinuum) jellegű jelenség. (A beszédmód kérdésére lásd Grosjean 1997, 227–230; 1998).

A kétnyelvű ember egynyelvű beszédtevékenysége nem egészen azonos az egynyelvű és a kétnyelvű beszédmódban. Amikor egynyelvű beszédmódban van, a másik nyelv hatása – az ún. kontaktushatás³ – kisebb mértékben jelentkezik, mint olyankor, amikor kétnyelvű beszédmódban van. Az ugyanis, hogy a kétnyelvű ember egynyelvű beszédtevékenységet folytat, nem zárja ki, hogy a másik nyelv is „szóhoz jusson”, csak azt zárja ki – a jelenség meghatározásából következően –, hogy hol az egyik, hol a másik nyelven beszéljen. A másik nyelv hatása tehát az egynyelvű beszédtevékenységben is kimutatható; kisebb mértékben olyankor, amikor a kétnyelvű ember egynyelvű beszédmódban van, nagyobb mértékben olyankor, amikor kétnyelvű beszédmódban „működik”. (És itt most csak az adott pillanatban, alkalmoszerűen létrejövő kontaktushatásról, azaz az interferenciáról beszélünk, nem pedig ennek hosszabb távú következményéről, arról, hogy a kétnyelvű beszélők által használt nyelvváltozatokba kontaktusjelenségek épülnek be, amelyek a kétnyelvű nyelvváltozatok szerves részévé, azaz kölcsönzéstermékeké válnak.)

Bár a fordítók beszédtevékenysége is – a szokásos kétnyelvű beszélőkéhez hasonlóan – lehet egynyelvű vagy kétnyelvű (ez utóbbi a kétirányú tolmácsolás folyamán), a fordítók munkájuk során értelemszerűen nem lehetnek egynyelvű beszédmódban, csakis kétnyelvűben. Ez pedig nagyban növeli a kontaktushatás lehetőségét. S ráadásul itt a kétnyelvű beszédmódnak egy egészen sajátos válfajáról van szó, hiszen a fordítók esetében a másik nyelv nemcsak úgy általában van jelen, hanem olyan más nyelvű beszédművet hallgatnak vagy más nyelvű írásművet olvasnak

a fordítók, amely közvetlen modellként szolgál az ő beszédtevékenységükhöz; erről beszéltünk föntebb úgy, mint függő beszédtevékenységről. Ebből adódóan a fordító nyelvhasználatára nemcsak úgy általában van hatással a kétnyelvűség, ill. a másik nyelv, hanem az adott forrásnyelvi beszéd- vagy írásmű nyelvi megoldásai nagyon is konkrétan befolyásolják.⁴ Ugyanakkor a fordító nyelvhasználatára sokkal tudatosabb, mint a „mezei” kétnyelvű beszélőé, ezért rendszerint tudatosan ellenáll a másik nyelv hatásának. S bár a másik nyelv hatását teljesen nem tudja kiküszöbölni, elképzelhető, hogy a létrejövő beszéd- vagy írásműben kisebb mértékű (egyszersmind más jellegű) a kontaktushatás, mint egy átlagos kétnyelvű ember független beszédtevékenysége során létrejövő beszéd- vagy írásműben. Hatványozottan így van ez a szakképzett fordítók esetében, akiket elméleti ismereteik is „védik” a másik nyelv hatásától. (A szakképzett és/vagy gyakorlott, ill. a szakképzetlen és/vagy gyakorlatlan fordítók által alkalmazott fordítói stratégiák lehetséges különbségére lásd Lanstyák 2003b.)

Ám a lényeges eltérések ellenére a fordítás és a kétnyelvű beszélők beszédtevékenysége hasonlít is egymásra. Mindenekelőtt abban, hogy mindkét tevékenységet kétnyelvű emberek végzik, s tudjuk, hogy a kétnyelvű emberek mindkét nyelvüket *szükségszerűen* másképp beszélik, mint az érintett nyelvek egynyelvű beszélői, a kétnyelvűek ugyanis nem tudják a két nyelvüket teljesen távol tartani egymástól. A két nyelv minden kétnyelvű ember beszédtevékenysége során hat egymásra; különösen feltűnő a kétnyelvű ember domináns nyelvének hatása a nemdomináns nyelvére. Amint említettük, ez a kontaktushatás nagyobb olyankor, amikor a kétnyelvű beszélő kétnyelvű beszédmódban van, és kisebb olyankor, amikor egynyelvű beszédmódban van, de ez utóbbi esetben sem lehet teljesen kiküszöbölni.

További hasonlóság a fordítás és a kétnyelvű emberek független beszédtevékenysége között, hogy mindkettő sajátos nyelvváltozatok kialakulásához vezet. Eredetüket tekintve különbség van köztük a tekintetben, hogy a fordítás során létrejövő kétnyelvű nyelvváltozatok függő nyelvváltozatok, míg a kétnyelvű emberek független beszédtevékenysége során létrejövők független nyelvváltozatok. Társasnyelvészeti szempontból fontos különbség még, hogy a fordítás során létrejövő kétnyelvű nyelvváltozatok regiszterek, a kétnyelvű beszélők független beszédtevékenysége során létrejövők viszont dialektusok.⁵ A fordítás révén keletkezett függő kétnyelvű nyelvváltozatokat „fordítási nyelvváltozatok”-nak (pongyolán s kissé megbélyegzően „fordításnyelv”-nek is) nevezzük; társasnyelvészeti szempontból ezek nem alacsonyabb rendűek a nyelv többi, független beszédtevékenység során használt változatainál, csupán mások (Heltai 2002, 130). A fordítási nyelvváltozatok használatát „fordításnyelvi norma” szabályozza, „amelynek létét intuitíve érezzük, de eddig még tudományosan bizonyítani nem sikerült” (Klaudy 1999/2002a, 124–125; lásd még Klaudy 1994, 57).

A fordításelmélet és a kontaktológia fontos feladata volna egy nyelv függő és független kétnyelvű nyelvváltozatainak tüzetes összehasonlítása. Előzetes kutatási hipotézisként föltehető, hogy a független kétnyelvű nyelvváltozatok (dialektusok) legfőképpen abban különböznek a fordításoktól és a más típusú függő kétnyelvű nyelvváltozatoktól (regiszterektől), hogy ezekre más-más típusú kontaktusjelenségek előfordulása jellemző. (A „kontaktusjelenségek” fogalmát itt tágan kell értelmezni, de erről alább lesz majd szó a 3.1. fejezetben.)

Dolgozatom harmadik részében a függő és a független kétnyelvű nyelvváltozatoknak elsősorban a *hasonlóságaira* szeretném föl hívni a figyelmet abból a célból, hogy elősegítsem ezeknek egységes keretben való szemléletét és vizsgálatát, amely csak a fordításelmélet és a kontaktológia szoros együttműködése révén valósulhat meg, méghozzá a társasnyelvészet „védnöksége” alatt, amely a maga korszerű nyelvszemléletével, elméleti megalapozottságával és módszertani elmélyültségével ideális keretűl szolgálhat a közös vagy legalább összehangolt fordításelméleti-kontaktológiai kutatásoknak.

2. Beszédérintkezés és nyelvérintkezés

Amint a kétnyelvű nyelvváltozatokról írottakból kiderült, a kétnyelvű beszédtevékenységnek – a függőnek és a függetlennek egyaránt – kihatásai lehetnek a kétnyelvű beszélők által használt nyelvváltozatokra, azaz a kétnyelvűek egy- vagy kétnyelvű diskurzusaiban jelentkező kontaktushatás nyelvi, nyelvrendszerbeli következményekkel járhat. Ezért érdemes egymástól megkülönböztetni a beszédérintkezést és a nyelvérintkezést. „Beszédérintkezés”-ről mikroszinten, azaz a konkrét közlésaktusok szintjén beszélünk, „nyelvérintkezés”-ről pedig makroszinten, a nyelvi rendszer szintjén.⁶ Beszédérintkezés révén a közlésaktusokban különféle interferenciajelenségek bukkannak föl; nyelvérintkezés révén a nyelvben különféle kölcsönzéstermek jelennek meg (vö. Trudgill 1992/1997, 56).

A nyelvérintkezés egyik sajátos formája a fordítás segítségével történő érintkezés, azaz a „fordítási érintkezés” (a fogalomra lásd Rabin 1958, 134). Amiképpen a nyelvérintkezés általában, a fordítási érintkezés is a nyelvi változásokat befolyásoló egyik fontos tényező. Természetesen ilyenkor nem egyetlen vagy néhány fordítási aktusra gondolunk – ez még a beszédérintkezés szférájába tartozna –, hanem egy olyan társadalmi, történeti, kulturális helyzetre, amelyben rendszerszerűen és nagy méretekben történik fordítás egy bizonyos forrásnyelvből az adott társadalom nyelvére. Részben fordítási érintkezés révén gazdagodott például a középkori magyar nyelv latin jövevényszavakkal és nyelvtani latinizmusokkal is,⁷ azon túl, hogy a latin nyelvet egyes társadalmi rétegek széleskörűen használták többféle funkcióban, ami szintén szerepet játszott a nyelvi változásokban. Később hasonló folyamat játszódott le a német nyelv viszonylatában, ott azonban a nyelvérintkezés még kevésbé korlátozódott fordítási érintkezésre, hiszen az ország lakosságának nem elhanyagolható része német anyanyelvű volt (lásd Mollay 1989).

A fordítások nemcsak a fordítók tudtán kívül, akaratuk ellenére befolyásolták a magyar nyelv szókészletének, nyelvtanának és stílusának alakulását általában vagy egyes regiszterekhez köthetően (pl. szépirodalom, hitéleti nyelv, szaknyelvek), hanem íróink, nyelvújítóink tudatos erőfeszítése nyomán is. Tudjuk például, hogy Kazinczy Ferenc a magyar nyelv és irodalmi stílus fejlesztésének egyik lehetőségét az idegen nyelvi példák követésében látta, ennek pedig legfontosabb eszközeként épp a fordításokat jelölte meg (Benkő 1982, 26–32). „Kazinczy főként ifjúkori fordításai révén különféle idegen nyelvi elemeket akart valamilyen módon a magyar irodalmi nyelvi gyakorlatba átemelni. Ez a mód a szóelemek esetében saját műveiben is eléggé jelentékeny fordulaton ment keresztül: míg korábbi írásaiban a német szót szó-

röstől bőrröstől átvéve, úgynevezett idegen szóként alkalmazta, később egyre inkább magyarra átfordítva, mintegy tükörfelfejezésként hozta be” (i. m. 29).⁸ A széphalmi mesternek ez a törekvése követőkre talált, s látványos eredményekkel járt: „a magyar nyelv kifejezőképességének az a nagymértékű felvilágosodás korában jórészt német tükörfordítások alapján indult meg, s nyelvünket [...] egészében föltétlenül színesítette, gazdagította, nem kis mértékben éppen a széphalmi mester ez irányú kezdeményeiben leli gyökereit” (i. m. 31).

Tudjuk, hogy a nyelvérrintkezés során a kétnyelvű beszélőközösségek átvevő nyelvi rendszerébe beépült szavak, szó szerkezetek, nyelvtani szerkezetek nemegyszer sajátos alrendszereket alkotnak az átvevő nyelvi szókészleten, ill. nyelvtani rendszeren belül, melyek abban különböznek az adott nyelv eredeti elemeitől, hogy pontos megfelelőjük van a beszélők másik nyelvében, s így a közösség első nyelvét közelítik a másodikkhoz, megkönnyítve a két nyelv elsajátítását és az egyikről a másikra való fordítást. Ugyanez Rabin (1958, 143) szerint fordítási érintkezés esetében is bekövetkezhet az átvevő nyelv egynyelvű változataiban, ha az érintkezés kellően hosszú és intenzív. A szerző a fonémakölcsönzés révén bizonyos nyelvekben létrejött másodlagos fonológiai rendszer analógiájára *fordítási szókincsről* (translation stock) beszél (i. m. 144) mint az átvevő nyelv szókészletének egyik sajátos részrendszeréről, melynek elemei pontos forrásnyelvi megfelelőikkel rendelkeznek, s nagyban megkönnyítik az érintett nyelvből történő fordítást: „A fordítási érintkezés egy idő után egy olyan sajátos jelentéskörű célnyelvi szóanyagot eredményez, melynek elemei a tökéletes egybevágóság viszonyában vannak forrásnyelvi megfelelőikkel, s így nagyban megkönnyítik a fordító dolgát. Hasonlóképpen a nyelvtani rendszerben is kialakul a szerkezeti megoldásoknak egy olyan készlete, amelyek könnyen megfeleltethetőek a forrásnyelvben használatos szerkezetekkel, még ha amúgy a célnyelvben nem általános használatúak is” (i. h.).⁹ A nagyarányú fordítási tevékenység hatására bekövetkező ilyen nyelvi változások számottevően növelhetik az érintett idegen nyelvel való nyelvi egybevágóságot, kompatibilitást. A magyar nyelv esetében ez következett be a középkorban a latin, a 18–19. században pedig a német mint a magyar nyelvű írásbeliség szempontjából legfontosabb kontaktusnyelvek viszonylatában. Ezért föltételezhetjük, hogy a középkori magyar nyelvben volt egy latin mintájú fordítási eszközkészlet¹⁰, melynek egyes elemei máig élnek, s azt sem lehet kizárni, hogy erre irányuló kutatásokkal a felvilágosodás korától kezdődően ki lehetne mutatni nyelvünkben egy újabb indoeurópai¹¹ mintájú fordítási eszközkészletet, melynek számos eleme azóta regiszterfüggetlenné vált nyelvünkben.¹²

Ha több szomszédos nyelv kerül fordítási érintkezésbe ugyanazzal a nyelvvel, az ehhez hasonló folyamatok *areális hasonlóságok* kialakulásához vezethetnek. Ilyen esetben a fordítás nemcsak a „közös” forrásnyelvből könnyű, hanem a szomszédos nyelvek közt is. Ennek egyik kiemelkedő példajaként Rabin (1958, 145) éppen a nyugat- és közép-európai nyelveket említi, melyek a latinból történő fordítások révén váltak fejlett nyelvekké, s melyek ezért kölcsönösen könnyen fordíthatóak egymásra, különösen a szaknyelvek és az elvontabb szókincs tekintetében.

A nyelvérrintkezésen belül érdemes különbséget tenni a kétnyelvű nyelvérrintkezés és a nyelvközi nyelvérrintkezés között. „Kétnyelvű nyelvérrintkezés”-ről a közösségi kétnyelvűség körülményei közt, azaz kétnyelvű beszélőközösségek vagy

nyelvközösségek¹³ viszonylatában beszélhetünk, „nyelvközi érintkezés”-ről az egyéni kétnyelvűség körülményei közt, azaz egy nyelvű beszélő- és nyelvközösségek viszonylatában, amikor a lakosságnak csak egy szűk rétege kétnyelvű, s annak másodnyelve nem honos az adott országban. Így tekintve hazánkban a magyar és a latin nyelv egykori szoros érintkezése alapvetően nyelvközi érintkezésnek minősíthető (a latin nyelv széleskörű elterjedtsége ellenére is, hiszen nem volt a lakosságnak olyan rétege, melynek a latin anyanyelve lett volna), a magyar–német nyelvérntkezés országos szinten ugyan alapvetően nyelvközi érintkezés volt, ám regionális és helyi szinten ennek kétnyelvű formája is létezett. A jelenlegi magyar–angol nyelvérntkezés egyértelműen nyelvközi érintkezés, sőt ezen belül is a közelmúltig nagymértékben fordítási érintkezés volt.

3. A fordítási univerzálék mint a nyelvérntkezési univerzálék sajátos válfaja

A fordítástudomány és a kétnyelvűség-kutatás, illetve kontaktológia együttműködésének szükségességére a legjobban talán az a tény utal, hogy a fordítási univerzálék jelentős részének egyértelmű pandanja van a tágabb értelemben vett kontaktusjelenségek közt. A fordítási univerzálék olyan nyelvi jelenségek, amelyek tipikus előfordulási helye a fordított szöveg, a fordításban érintett konkrét nyelvektől függetlenül (Pápai 2001, 26). Hasonlóképpen határozhatjuk meg a nyelvérntkezési univerzálékat is: ezek olyan nyelvi jelenségek, amelyek jellemző módon a kétnyelvű beszélők diskurzusaiban, ill. a kétnyelvű közösségek által beszélt kétnyelvű nyelvváltozatokban fordulnak elő, a konkrét nyelvpártól függetlenül. Győri-Nagy Sándor (1988, 7) meghatározása szerint a nyelvérntkezési univerzálék olyan jelenségek, amelyek „általában jellemeznék bármely bilingvis nyelvproduktót, és sem az egyik, sem a másik nyelvből külön nem eredeztethetők”.

Mivel a kétnyelvűség, illetve a szokásos kétnyelvű beszédtevékenység tágabb hatókörű jelenség, mint a fordítás, amely a kétnyelvű beszédtevékenységnek egy specifikus változata, világos, hogy a fordítási univerzálékat mint kétnyelvűségi jelenségeket kellene vizsgálni, s ezen belül utalni sajátos, csak a nyelvközi fordításokra jellemző vonásaikra. Ilyen jelenségek lehetnek a következők: 1. a kontaktusjelenségek megjelenése; 2. összetartás vagy konvergencia (fordítási megfelelője az ún. nivellálódás); 3. nyelvi bizonytalanság, 4. egyszerűsödés (fordítási megfelelője az ún. implicitáció); 5. széttagolás (fordítási megfelelője az ún. explicitáció); 6. purizmus (fordítási megfelelője az ún. „normahűség”, konzervativizmus).¹⁴ Ezek nem egymást kizáró sajátosságok: az egyszerűsödés, a széttagolás, a purista tendencia, a konzervativizmus – legalábbis a kétnyelvű beszédtevékenységben – részben a nyelvi bizonytalanság megnyilvánulásainak tekinthetők, s tágabb értelemben a felsoroltak mind kontaktusjelenségek, ún. helyzeti kontaktusjelenségek, mivel kétnyelvűségi helyzetben érvényesülnek (lásd Lanstyák 2002b, 89–91).

Természetesen a fordításnak lehetnek további egyetemes sajátosságai is, amelyek nem jellemzőek minden kétnyelvű nyelvváltozatra, hiszen a fordítás jellegadó sajátossága – az ti., hogy függő beszéd – járhat ilyen nyelvi következményekkel. Pápai Vilma (2002, 97) ezt így fogalmazta meg: „A fordított és az eredeti szövegek között (a nyilvánvaló nyelvi különbségeken túl is) törvényszerűen lennie kell valamilyen

eltérésnek. Minden szöveg jellemzőit ugyanis befolyásolja, hogy milyen körülmények közt, milyen céllal jött létre, milyen befogadó környezet számára készült. Míg az író elsődleges célja, hogy új, élő szöveget teremtsen [...], addig a fordító mindig kész, valaki által már megfogalmazott gondolatokat közvetít egy másik nyelven. A fordító-nak ebben a helyzetben mind gondolati, mind egyfajta formai, kifejezésbeli korlátozással meg kell küzdenie. Ebben a lényeges pontban különbözik a szövegalkotás két módja, s ennek a körülmények törvényszerűen nyomot kell hagynia a fordított szövegeken.”

A fentebb felsorolt nyelvérinkezési univerzálék közt olyan jelenségek is vannak, melyek föltehetőleg elsősorban a *kisebbségi* kétnyelvű beszélőközösségek nyelvhasználatára jellemzőek (nyelvi bizonytalanság, egyszerűsödés), de legföljebb egy olyan van közöttük, amelynél fölmerülhet a gyanú, hogy esetleg csupán bizonyos típusú (purista „terheltségű”) kétnyelvű közösségekben fordul elő (a purizmus), s ezért talán nem egyetemes. A többi jelenségről okkal föltételezhető, hogy univerzálék, bár ez a feltételezés éppúgy empirikus bizonyításra szorul, mint a fordításokban való egyetemes jelenlétük.

3.1. Kontaktusjelenségek

Amint említettük, a kétnyelvű emberek mindkét nyelvüket törvényszerűen másképp beszélik, mint az egynyelvűek. Mivel minden fordító *ab ovo* kétnyelvű, a fordítók is kivétel nélkül másképp beszélik mindkét nyelvüket, mint a hozzájuk hasonló társas jellemzőkkel és lelki adottságokkal rendelkező egynyelvű beszélők. Az eltérések abból adódnak, hogy a két nyelv jelenléte miatt a kétnyelvű beszélők mindkét nyelvében ún. nyelvi kontaktushatás érvényesül.

A *nyelvi kontaktushatás* az a hatás, amelyet a kétnyelvűségi, ill. kisebbségi helyzet vagy az átadó nyelv az átvevő nyelvi diskurzusokra, ill. az átvevő nyelv rendszerére gyakorol. A nyelvi kontaktushatás következményeképpen megjelenő nyelvi sajátosságokat *kontaktusjelenségeknek* nevezzük (lásd Lanstyák 1998, 10–13; 2002a, 78–79 és passim). A nyelvi kontaktushatásnak azt a válfaját, amelyet a kétnyelvűségi helyzet gyakorol az átvevő nyelvi diskurzusokra, ill. magára az átvevő nyelvre, *helyzeti kontaktushatásnak*, azt a válfaját pedig, amelyet az átadó nyelv elemei és formái gyakorolnak az átvevő nyelvi diskurzusokra, ill. az átvevő nyelvre, *eseti kontaktushatásnak* nevezzük. A helyzeti kontaktushatás következtében létrejövő kontaktusjelenségeket *helyzeti kontaktusjelenségeknek*, az eseti kontaktushatás következtében létrejövőket pedig *eseti kontaktusjelenségeknek* nevezzük.¹⁵ Helyzeti kontaktushatás következtében jön létre például az alább tárgyalt nyelvi bizonytalanság és annak különféle megnyilvánulási formái (pl. a szótévesztés, a túllátalánosítás, túlhelyesbítés stb.); eseti kontaktushatás következtében kerülnek be az átvevő nyelvi diskurzusokba például az alkalmi vendégszavak és nyelvtani interferenciajelenségek, az átvevő nyelv rendszerébe pedig a kölcsönszavak és az egyéb kölcsönzéstermékek.¹⁶ A kölcsönzés kérdésköre a fordítástudomány számára sem lehet közömbös, hiszen a nagyarányú fordításnak tudvalevőleg sok esetben nyelvi kölcsönzés a következménye.¹⁷

A kontaktushatás nem föltétlenül jár új nyelvi elemeknek vagy nyelvtani formáknak az átvevő nyelvben való megjelenésével; ennél talán még gyakoribb, hogy az át-

vevő nyelvben korábban is meglévő elemek vagy nyelvtani formák előfordulási gyakorisága változik meg az átadó nyelv hatására. Az előbbi típusú kontaktushatást *abszolút kontaktushatásnak*, az utóbbi típusút *relatív kontaktushatásnak* nevezzük. Ennek megfelelően a tág értelmezésű kontaktusjelenségekhez nemcsak az olyan nyelvi elemek és nyelvtani formákat soroljuk, amelyek az átvevő nyelvben korábban egyáltalán nem fordultak elő (ezek az *abszolút kontaktusjelenségek*), hanem azokat is, amelyek az átvevő nyelv egynyelvű változataiban is megvannak, ám a kontaktusváltozatokban az átvevő nyelv, a kétnyelvűségi helyzet, ill. a kisebbségi helyzet hatására eltérő a gyakoriságuk (ezek a *relatív kontaktusjelenségek*). (Lásd Lanstyák 2002b, 93 és passim.) Így pl. a magyarban nem agrammatikusak az olyasféle mondatok, mint *Ő az, akit láttam; Ez az, amire szükségem van*, elképzelhető azonban, hogy az utóbbi időben az ilyen szerkesztésmód bizonyos regiszterekben gyakoribbá vált az egyszerűbb *Őt láttam; Erre van szükségem* rovására. Ha ez így van – ezt empirikus kutatásokkal kellene igazolni –, akkor ez az angol nyelv hatása lehet, melyben a szigorú szórendi kötöttségek miatt így történik a hangsúlyos mondatrész kiemelése (*It is he who I've seen; This is what I need*).¹⁸

A kontaktusjelenségeknek az a tág felfogása, mely szerint ezek nemcsak esetiek lehetnek, hanem helyzetiek is, nincs még a fordításokra specifikálva, ám logikáját követve a fordítások területén kontaktusjelenségnek számítnának nemcsak a forrásnyelv konkrét elemeinek és nyelvtani formáinak hatására megjelent célnyelvi elemek és formák, hanem magából a fordítási helyzetből adódó egyéb nyelvi sajátosságok is (így például az explicitáció következtében megjelenő sajátosságok). Az *abszolút* és a *relatív* kontaktusjelenségek közötti különbség a fordításelméletben a *közvetlen* és a *közvetett interferencia* különbségeként jelenik meg (Klaudy 1999/2002a, 160). Sajnos ezek a műszavak nem terjeszthetők ki a kétnyelvűségi helyzet egészére, mivel a kontaktológiában a *közvetlen* és a *közvetett* jelző más értelemben használatos.¹⁹

A kontaktushatás nem minden esetben tekinthető negatív, kiküszöbölendő jelenségnek a fordításban; erre utal a 2. fejezetben említett nyelvgazdagító szerepe is. Érdekes még külön megemlíteni az ún. ekvivalens nélküli lexikát, ill. ezen belüli sajátos csoportját, a reáliákat, amelyeket sok esetben nagyon is hasznos és szükséges „átmenteni” a célnyelvi szövegbe (sőt sokszor magába a célnyelvbe is), akár közvetlen, akár közvetett vendégzavak (alkalmi szóalkotások) segítségével. S abból sem származik kára egy nyelvnek, ha nyelvtani eszköztára gazdagszik új kifejezési lehetőségekkel (lásd fönti latin és német példánkat!).²⁰ S nemcsak szavak vagy nyelvtani szerkezetek kerülhetnek be a célnyelvbe nagyarányú, intenzív fordítási tevékenység révén, hanem egész regiszterek, stílusok, műfajok. Jó példa erre a már említett magyar nyelvújításon kívül az a hatás, amit a bibliafordítások gyakoroltak számos nemzeti nyelvre és irodalomra (lásd pl. Levý 1957, 40, 45–46; Rabin 1958, 133–134; Vilikovský 1984, 73; vö. még Nida-Taber 1969, 14 és passim). Az ilyen nyelvgazdagító tevékenység később visszahat magára a fordítási tevékenységre is, mivel a két nyelv szókészletének vagy akár nyelvtani rendszerének bizonyos részrendszereit egymáshoz hangolja, vagy legalább közelebb hozza egymáshoz, s ezzel könnyűvé, zökkenőmentessé teszi az adott forrásnyelvből való fordítást.

A közeljövő fontos magyar nyelvtervezési feladata volna az EU-csatlakozás nyelvi kihatásainak befolyásolására irányuló átfogó koncepció kidolgozása (vö. Dróth

2002; lásd még Dróth 2000, Klaudy 2001; Ajtay-Horváth 2002), melyet aztán egészen az egyes fordítóirodákig/fordítókig, illetve hivatalokig/hivatalnokokig le kellene bontani. Fontos lenne, hogy például a fordítási tevékenység révén a szaknyelvekbe, ill. az adminisztratív szövegekbe ne ötletszerűen kerüljenek be új nemzetközi szavak, tükörszavak, tükörkifejezések, jelentésbeli kölcsönelemek, s erősödjenek meg ma még marginális nyelvtani szerkezetek, hanem a nyelvtervezés, valamint az érintett szakterületek szakembereinek együttműködésével kialakított egységes koncepció szerint. A csupán az adott konkrét lefordítandó szövegre tekintő szóalkotó tevékenység nagyszámú variáns kialakulásához, emiatt pedig szövegértelmezési zavarokhoz, nyelvi bizonytalansághoz vezethet.

Az EU-csatlakozás nemcsak társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális szempontból kétesélyes, hanem nyelvi szempontból is. Járhat hosszú távon negatív hatással is – pl. bizonyos szakregiszterek elhalásával, a magyarányú változások nyomán szükségszerűen fellazuló standard nyelvi norma újbóli stabilizálódásának vontatottá válásával, a nyelvi bizonytalanság növekedésével (ezek persze nem a nyelvre nézve volnának negatív jelenségek: a nyelv jól „elvan” a nagyobb mértékű változatossággal, hanem a *nyelvhasználókat* érinthetnék hátrányosan egy ma még felmérhetetlen hosszúságú átmeneti időszakban). Ugyanakkor ha a nyelvtervezés az angol és más, az EU-adminisztrációban fontos szerepet játszó nyelveknek, valamint az egyéb fordítási sajátosságoknak a hatását mederben tudja tartani, a magyar nyelv szókészlete jelentősen gyaragodhat, nyelvtani rendszere rugalmasabbá válhat, regiszterkészlete gazdagodhat, differenciálódhat a csatlakozás következtében, mégpedig anélkül, hogy az előbb említett negatív kísérőjelenségek megnehezítenék az emberek életét (vö. még Lanstyák 1998/2002, 135).

3.2. Összetartás – nivellálódás

A közösségi kétnyelvűség távolabbi kihatású következményei közé tartozik, hogy a beszélők első (vagy a körülményektől függően: mindkét) nyelvében fölerősödnek azok a vonások, amelyek a beszélőközösség másik nyelvében is megvannak, s ezzel párhuzamosan megritkulnak az illető nyelvre egyedien jellemző sajátosságok; ezt nevezzük *összetartásnak* vagy *konvergenciának* (lásd Lanstyák 1998, 73–76). Az összetartás a kölcsönzés és a feladás összjátékának hosszú távú következménye. (A feladás fogalmát lásd alább!)

Ha az átvevő nyelv kétnyelvű változatainak kapcsolata az egynyelvű változatokkal laza (pl. távoli „óhazával” rendelkező emigráns kisebbségek esetében) vagy ha egyáltalán nincsenek az illető nyelvnek egynyelvű változatai (pl. számos kisebb uráli nép esetében, amelyek az „egész népet felölelő kétnyelvűség” állapotában vannak²¹), a kölcsönzés gyakran együtt jár a kölcsönzéstermékek eredeti átvevő nyelvi megfelelői egy részének visszaszorulásával, majd pedig akár teljes kipusztulásával is (a redundancia megszüntetésének másik módja a funkciómegosztás). Ilyenkor azt mondhatjuk, hogy az átadó nyelvből átkerülő kölcsönzéstermékek *kiszorítják* azok eredeti átvevő nyelvi megfelelőit. Az átvevő és az átadó nyelv hasonlóságát tehát ilyenkor már nemcsak az átadó nyelvbe bekerülő új vonások növelik, hanem a belőle *kikerülők* is, hiszen a kiszorítás nyomán csökken a két nyelv közti különbség.

Az átvevő nyelvnek az átadó nyelvhez való igazodása azonban nem merül ki a kölcsönzésben és a vele együtt járó kiszorításban. Az átvevő nyelvben az olyan elemek és formák is visszaszorulhatnak, majd eltűnhetnek belőle, melyeknek az átadó nyelvben nincs formális megfelelőjük. Ilyenkor nem beszélhetünk kiszorításról, csak *kiszorulásról*: az átvevő nyelvből kiszorulnak azok az elemek és formák, amelyek az átadó nyelvből nem kapnak megerősítést (vö. Gyóri-Nagy 1991, 12–13); ez által is csökken a két nyelv közti különbség.

A kölcsönzéstermékek látványos megjelenéséhez képest a kiszorítás és a kiszorulás – melyek a *feladás* válfajai – kevésbé feltűnő jelenségek, és csak lassan, fokozatosan, gyakorisági eltolódások révén érvényesülnek (vö. Romaine 1989, 74). A feladás *negatív kontaktusjelenség*, méghozzá eseti, hiszen az érintett átvevő nyelvi elem vagy forma eltűnését konkrét átadó nyelvi (eredetű) elem vagy forma okozza: a kiszorítás esetében egy „megfogható”, valóságos átadó nyelvi eredetű elem vagy forma, a kiszorulás esetében pedig *nemlétező* forma, amely azonban nemlétező mi voltában is konkrét olyan értelemben, hogy tudjuk, jellegét tekintve milyen elemnek vagy formának „kellett volna” léteznie az átadó nyelvben ahhoz, hogy az érintett átvevő nyelvi elem vagy forma ne tűnjön el belőle. (Pl. ahhoz, hogy az észti nyelvből ne tűnjön el a birtokos személyjelezés, nyilván arra lett volna szükség, hogy a szomszédos indoeurópai nyelvekben is legyen birtokos személyjelezés.)

A konvergencia diskurzus szinten is jelentkezik, erre utalnak az olyan megfigyelések, mint amelyet az egyik jugoszláviai magyar nyelvű írásában találunk: „a kétnyelvűségnek egyik gyakori következménye [...] éppen a sajátos nyelvi kifejezőeszközök használatának megritkulása, a két nyelvnek olyan kölcsönhatása, hogy mindkettőben elhalványodnak a kifejezés legjellegzetesebb formái, s leegyszerűsödik, színtelenebbé válik a két nyelv” (Kossa 1978, 238–239). Természetesen ezeket a benyomásokat empirikusan is igazolni kellene, ez azonban meglehetősen nehéz feladat.

Az összetartásnak – amely, amint láttuk, kétnyelvű beszélőközösségekben jelentkező, nyelvtörténeti távlatú jelenség – fordítási helyzetben fellépő, a diskurzus szintjén érvényesülő válfaja az ún. *nivellálódás*²², amelyet Pápai (2001, 26) mint „központ felé tartást, kevésbé egyéni megoldások választását” jellemez. E tendencia megnyilvánulásaképpen „a fordított szövegekben kevesebbszer szerepelnek a célnyelvre jellemző nyelvi jellegzetességek” (Heltai 2002, 126). Az ilyen szövegek általában „grammatikailag konvencionálisabbak, mint az eredeti szövegek [...]; lexikailag egyszerűbbek, kevésbé színesek, nem használják fel a nyelv teljes idiomatikai készletét, szóhasználatuk internacionálisabb” (Pápai 2002, 98). Az ilyen irányú megfigyelések helytállóságát azonban még csak egy-egy részterületen sikerült empirikusan is bizonyítani (lásd Heltai 2002, 126).

A nivellálódási tendenciának fordítási helyzetben erőteljes kulturális vonatkozása is van. A forrásnyelvi kultúrára jellemző sajátosságok egy részét a fordítók a célnyelvi szövegbe nem viszik át, ennek következtében pedig – a magyarra mint célnyelvre vonatkoztatva – „az eredeti kultúra jegyei a fordításokban elhalványodnak, kiváltásra kerülnek, esetenként el is tűnnek, és helyükre olyan lexikai elemek kerülnek, amelyek konnotációjukat tekintve erősen kötődnek a magyar kultúrához” (Való 2001, 103).

3.3. Nyelvi bizonytalanság

Mivel a kétnyelvű beszélőközösségekben élő emberek mindennapi életük során két nyelvet használnak, világos, hogy egy-egy nyelvük „gyakorlására” kevesebb idő jut, mint az egynyelvű beszélőközösségekben. Ha az ember az egyik vagy a másik nyelvet bizonyos színtereken keveset használja, főként a ritkábban előforduló szókészleti elemek, ill. nyelvtani formák nehezebben idéződnek föl, s a beszélő bizonytalan-ná válhat normatív használatukat²³ illetően. Az adott nyelveknek való kisebb mértékű kitettségen kívül maga a kétnyelvűség is okozhat nyelvi bizonytalanságot: a két nyelvi rendszer ismerete a beszélőt bizonyos helyzetekben elbizonytalaníthatja a tekintetben, hogy egy-egy elem vagy jelenség melyik nyelvének a része, ill. ha egyértelmű is egy elem vagy jelenség nyelvi hovatartozása, a beszélő bizonytalan lehet abban, hogy bevett formáról, megszilárdult kontaktusjelenségről, kölcsönzéstermékről van-e szó vagy pedig a másodnyelv hatására megjelenő alkalmi interferenciajelenségről.

Az ilyen jellegű nyelvi bizonytalanság, vagyis a beszélő nyelvérzékének – belső, ösztönös nyelvi tudásának – elégtelensége rendszerint a nyelvhasználatnak csupán egy vagy több konkrét részterületén jelentkezik. Olyan jelenségek utalhatnak rá, mint a (szó)tévesztéseknek, beszédtempó-lassulásnak, hezitációknak, újrakezdséseknek, elhallgatásoknak az egynyelvűek esetében megszokott mértékűnél gyakoribb előfordulása, írásban pedig a lassúbb fogalmazás, több fogalmazási hiba, külsődleges eszközök (pl. szótárak) gyakoribb használatának kényszere stb. Ezenkívül a nyelvi bizonytalanság egyik kiváltója lehet az olyan jelenségeknek, mint az alább említett egyszerűsödés, széttagolás és normatúteljesítés (Lanstyák 2000, 184).

Az általam ismert fordítástudományi szakirodalomban kevés utalást találtam a nyelvi bizonytalanságra (Nida–Taber 1969, 100; Heltai–Juhász 2002, 59). Mivel a fordítók kétnyelvű beszélők, kézenfekvőnek látszik feltételezni, hogy ők sem teljesen mentesek a kétnyelvűségi helyzet, ill. a forrásnyelvi szöveg elbizonytalanító hatásától annak ellenére, hogy nyelvhasználatuk tudatossága nyilván jelentős mértékben semlegesíti a bizonytalanságot. Ez a bizonytalanság nem csak a főntebb említett hezitációs jelenségekben és tévesztésekben nyilvánulhat meg, hanem az egyszerűsödésben, ill. implicitációban is, sőt rejtettebb módon még ennek ellentétében, az explicitációban, valamint a normatúteljesítésben is. Ezekről a jelenségekről alább lesz szó.

3.4. Egyszerűsödés – implicitáció

Feladás nemcsak eseti kontaktushatás révén következhet be (erről a válfajáról a 3.2. alfejezetben volt szó), hanem helyzeti kontaktushatás révén is. Tudjuk, hogy minden nyelvi rendszerben vannak gyakori, szabályszerű, a beszélőkben jól beidegződött elemek és formák, s vannak ritka, marginális, egyedi, a beszélőkben kevésbé beidegződött elemek és formák is. Az előbbiek a nyelvi rendszer egésze szempontjából jelöletlenek, az utóbbiak jelöltek. Mivel a kétnyelvűeknek – amint említettük – kevesebb idejük jut egy-egy nyelvük használatára, azaz „gyakorlására”, érthető, hogy az ő nyelvhasználatukban a marginális elemek könnyebben szorulnak hátterbe, mint a hasonló társas jellemzőkkel rendelkező, nyelvüket hasonló helyzetek-

ben használó egynyelvű beszélőkében. Annál is inkább, mert a marginális elemek egyediségük miatt sok esetben a másik nyelvben eleve ismeretlenek, azaz ilyenkor a kisebb beidegzettségén kívül negatív eseti kontaktushatás is érvényesül. Az egyszerűsödést ezért mint abszolút kontaktusjelenséget úgy határozhatjuk meg, mint a kevésbé beidegzett, bonyolultabb, marginális, jelölt szóképzési elemek használatának mellőzését, ill. ugyanilyen jellegű nyelvtani szabályok alkalmazásának elmulasztását (vö. Weinreich 1953/1974, 42–43; Grosjean 1982, 297). Mint relatív kontaktusjelenség az egyszerűsödés nem más, mint az előbb említett szóképzési elemek és nyelvtani formák ritkább használata, a megfelelő egynyelvű vonatkoztatási csoporton belüli használathoz viszonyítva.

A marginális, jelölt elemek és szabályok mellőzése úgy is tekinthető, mint a velük összefüggő gyakoribb, jelöletlen elemek és szabályok hatáskörének kiterjesztése. A nyelvtani szabályok saját érvényességi körükön kívüli alkalmazását a kontaktológiában *túláltalánosításnak* nevezik, a nyelvtörténeti irodalomban pedig (*hamis*) *analógiának* (az előbbire lásd pl. Grosjean 1982, 296–297, az utóbbira Horger 1926, 34–43). Így például a magyar gyermeknyelvben, de nyelvbotlásként a felnőtt egynyelvűek beszédében, ill. a nyelvjárásokban rendszerszerűen is előfordulnak különféle tótani paradigmatis kiegészítődések (pl. *kőt* vs. *követ*; *bíra* vs. *bíró*; *vereb* vs. *veréb*; *ugorsz* vs. *ugrasz*; *evett* vs. *ett*), s nyelvtörténeti távlatban nézve szabályáltalánosítás révén bekövetkezett egyszerűsödés például az ikes igeragozás visszaszorulása (pl. *dolgozok* vs. *dolgozom*), az ún. szukszükölés és sukszükölés (pl. *kiosza* vs. *kiosztja*, *megihassa* vs. *megíhatja*) vagy az ún. nákozás (pl. *járnák* vs. *járnék*) is (Lanstyák 2000, 185–186; vö. még Lanstyák 2002a, 91–92).

A túláltalánosítás egyik mozgatórugója a purizmus, a kisebb presztízsű formák kerülésére, ill. a nagyobb presztízsű formák használatára való törekvés (pl. *olvatos* vs. *óvatos*; *választjon* vs. *válasszon*); az ilyen háttérű túláltalánosításról a 3.6. alatt lesz szó.

Az egyszerűsödés, ill. a túláltalánosítás egyes formái kevésbé észrevehetőek. Az például, hogy a kétnyelvűek bizonyos csoportjainak nyelvhasználatában esetleg kevesebb szó vagy kevesebb specifikus és több általánosabb, átfogóbb jelentésű szóképzési elem fordul elő, mint a hasonló társas és lelki-értelmi jellemzőkkel rendelkező egynyelvűek nyelvhasználatában, gyakorlatilag észrevehetetlen, amiképpen az is, ha a kétnyelvűek ritkábban használnak mondjuk bonyolultabb nyelvtani szerkezeteket, mint az egynyelvűek. Az ilyen típusú egyszerűsödés – amely a 3.1. alatt említett relatív kontaktusjelenségek közé sorolható, hiszen kétnyelvűségi helyzetben valószínűleg erőteljesebben jelentkezik, mint az egynyelvűség körülményei közt – a függő szövegalkotásra is jellemző lehet. Heltai Pál például utal egy olyan kutatásra, melynek eredményei szerint „a fordított szövegek szókinccse korlátozottabb és átlagos mondathosszúsága kisebb, mint a nem fordított szövegeké” (Heltai 2002, 126). Gálosi Adrienne szerint pedig megfigyelhető, hogy „a fordító a számára nehezen értelmezhető mondatok fordításakor egyszerűsítést alkalmaz” (Gálosi 2000, 57). (A műfordítás vonatkozásában lásd még Popovič [szerk.] 1983, 198–199.)

A diskurzus szintjén jelentkező egyszerűsödés egyes válfajait jelentéstani szempontból *implicitációnak* nevezi a fordításelméleti szakirodalom. Az implicitációt olyan fordítási műveletként szokás értelmezni, melynek nyomán a célnyelvi szövegben csak implicit módon lesz kifejezve olyan jelentésmozanatok, amelyek a forrásnyel-

vi szövegben explicit (vö. Klaudy 1999, 5–6). Ha a fordító pl. *Az öcsém ott volt* mondatot *My brother was there* formában adja vissza *My younger brother was there* vagy *My brother, who is younger than me, was there* helyett, akkor ezt a szokványos implicitációs eljárást a föntiek értelmében egyszerűsödésnek nevezhetjük.

3.5. Széttagolás – explicitáció

A széttagolás nem más, mint a széttagoló (analitikus) nyelvi szerkezetek előnyben részesítése a tömörítőkkal (szintetikusakkal) szemben, pl. *tagsági könyv* vs. *tagkönyv*; *vasutasok napja* vs. *vasutasnap*, *légi tér* vs. *légtér*; *iskolai politika* vs. *iskolapolitika*; *tömeges méretű* vs. *tömegméretű*; *főzési tanfolyam* vs. *főzőtanfolyam*, *szolgáltatási ház* vs. *szolgáltatóház*. A széttagolás azért utalhat nyelvi bizonytalanságra, mert széttagoló szerkezet használatakor kisebb a tévesztés veszélye, ill. kevésbé feltűnő a tévesztés, hiszen az analitikus szerkezetek az adott nyelvben nyelvtani szempontból jól formáltak, vagyis „helyesek”, szabály alapján könnyen létrehozhatóak, míg a nekik megfelelő szintetikus szerkezetek nemegyszer egyedibbek, lexikális egységeket alkotnak, amelyeket a kétnyelvű vagy ismer, vagy nem. A széttagoló szerkezetek használata egyszersmind „kényelmesebb” is, mert a kétnyelvű beszélő részéről valószínűleg kisebb mentális erőfeszítést igényel (lásd Lanstyák 1998, 13–19).

Györi-Nagy Sándor (1988, 7) szerint a széttagoló tendencia nyelvérintkezési univerzálé, s akkor is jelentkezik, ha egy analitikus nyelvet első nyelvként beszélő személynek szintetikus a másodnyelve. Ha ez csakugyan így van, akkor valószínű, hogy a széttagolásnak csak látszólag közvetlenül a kétnyelvűség az oka; valójában az első nyelvnek való kisebb mértékű kitettség és a kétnyelvűség miatti nyelvi bizonytalanság váltja ki a széttagolási tendencia jelentkezését.

Mivel a fordítási helyzetre oly jellemző explicitáció is nagyon gyakran több nyelvi elem, ill. több *önálló* nyelvi elem (szabad morféma) használatával jár (Heltai–Juhász 2002, 56), ami a széttagolás lényege, fölmerül a kérdés, lehet-e az explicitációnak köze a széttagoló tendenciához. Az explicitáció – amely az egyik legismertebb, legtöbbit kutatott fordítási univerzálé – olyan fordítói stratégia, melynek alkalmazása nyomán a célnyelvi szövegben explicitebben, kifejtettebben, világosabban vagy hangsúlyosabban fejeződnek ki olyan jelentésmozgatók, amelyek a forrásnyelvi szövegben impliciten, burkoltan, utalásszerűen, homályosan vagy kevésbé hangsúlyosan vannak benne, s csupán a nyelvi, társadalmi, kulturális, szituációs stb. kontextusból lehet rájuk következtetni. A célnyelvi szövegben ezért egyfelől új nyelvi vagy nyelven kívüli információk jelennek meg, másfelől erősebb a szövegkohézió és -koherencia, a szöveg tartalmi-logikai viszonyainak kapcsolódása (lásd Klaudy 1996, 101–102; 1999, 5; 1999/2002a, 118, 151; 1999/2002b, 33; Pápai 2001, 29, 33; vö. még Popovič [szerk.] 1983, 200).²⁴ E stratégia alkalmazása lehet az oka annak a sok fordítási helyzetben megfigyelt sajátosságnak, hogy a fordítások nyelvpártól függetlenül általában hosszabbak az eredetijüknél (Nida 1964, 131; Klaudy 1999, 5; 1999/2002b, 112; Gálosi 2000, 57).

Nyilvánvaló, hogy a széttagoló és az explicitációs tendenciát *közvetlenül* nem lehet összemérni, hiszen az explicitáció alapvetően jelentéstani jelenség, a széttagolás pedig morfoszintaktikai, megköckéztatható azonban az a föltevés, hogy a kettő-

nek hasonlóak az *indítékai*. A fordítók mint kétnyelvű beszélők szintén készítenek érezhetnek a biztonságosabb megoldás választására, ez pedig sokszor épp a széttagoló alak, szemben tömörítő megfelelőjével. Bár a fordításkutatók általában úgy látják, hogy az explicitáció a fordító részéről udvariassági gesztus, amely a *befogadónak* az érdekeit szolgálja (lásd pl. Klaudy 1999/2002b, 112; Pápai 2001, 26, 30, 33),²⁵ mégis fölmerült már az a gondolat is, hogy a széttagolóbb alak használata a fordító számára is jár előnnyel: „Nem lehetséges-e vajon, hogy a felbontás, a több szóval való fordítás általában *kényelmesebb* a fordító számára, mint megtalálni azt a szót, amelynek jelentése egybeesik vagy esetleg nagyon közel áll a forrásnyelvi szó jelentéséhez? Az is lehet, hogy nem a kényelmesebb, hanem éppen a lehető *legpontosabb* fordításra való törekvés miatt fordítanak a fordítók néha több szóval, mint amennyi az eredeti szövegben volt (vö. explicitációs hipotézis)” (Klaudy 1999/2002b, 82). Ez a kérdés ugyan szűken fordítástechnikai szempontból van fölteve, mindazonáltal egyértelmű, hogy amennyiben „igen” rá a válasz, ez egyszerűen erősíti azt a föltevésünket, hogy az explicitáció egyik – jóllehet bizonyára nem a legfontosabb – indítéka azonos a kétnyelvű beszélőkre általánosan jellemző széttagoló tendenciáéval.

Az explicitációnak természetesen vannak olyan válfajai is, amelyek nem tekinthetők a széttagoló tendencia megnyilvánulásainak, pl. a szövegkohézió növelése, a forrásnyelvi elliptikus szerkezetek kiegészítése, mondatszerkezet „fellazítása”, magyarázó elemek betoldása, specifikusabb jelentésű szavak használata stb. (Klaudy 1999/2002b, 33; Pápai 2002, 98), s a nyelvi okokra visszavezethető explicitáció mellett van kulturális okokra visszavezethető explicitáció is.

3.6. Purizmus – normahűség

Amint fentebb említettük, a túláltalánosításnak vannak purista indítékú válfajai is; ilyen többek között a *túlhelyesbítés* (hiperkorrekción). A túlhelyesbítést az különbözteti meg a túláltalánosítás egyéb eseteitől, hogy az adott nyelvben, ill. nyelvváltozatban nem normatív forma használatának háttérében egy megbélyegzett (vagy annak vélt) forma elkerülésére, illetve egy nagyobb presztízsű változat használatára való törekvés áll. A beszélő valamely nyelvi változó presztízsű változatát olyan elemek, szerkezetek esetében is használja, amelyek nem tartoznak az adott változóhoz (pl. *hatályban lép* 'hatályba lép'), vagy pedig analógiás úton maga alkot egy „presztízsű változatot” (pl. *Fogyasztjanak!* – evésre való udvarias felszólítás). A túlhelyesbítés – jellegeből adódóan – gyakran fordul elő formális beszédhelyzetekben, a szlovákiai magyar sajtóból is vannak rá példáink. Pl. „Mindenki *jól járnék...*”; a *járnék* túlhelyesbített, mintegy „szuperstandard” forma a standard *járna* helyett. (Bővebben lásd Lanstyák 2000, 186–189.)

A túlhelyesbítéssel rokon indítékú jelenség a *hiperpurizmus*, amely leginkább abban nyilvánul meg, hogy a kétnyelvű beszélők egyes, anyanyelvük egynyelvű változataiban használt idegen szavak helyett saját alkotású, meghonosodott elemekből álló kifejezéseket használnak. Példák a szlovákiai magyar sajtóból: *kockázatos faktor* 'rizikófaktor'; *elsőbbségek* 'prioritások'; *behozatali áru* 'importáru, importcikk'; *félellátás* 'félpanziós ellátás' (szemben a teljes ellátással); *tevékeny védekezés* 'aktív védekezés'; *hematológiai vérátömlesztési osztály* 'hematológiai és transzfúziós

osztály'. E példák a sajtóból származó hapaxok, nem valószínű, hogy bármelyikük is normatív volna (Lanstyák 2000, 189–190).

Ugyancsak purista indíttatású a *normatúteljesítés* (vagy *fokozott normakövetés*), amely valószínűleg fontos – bár nehezen észrevehető – jellemzője számos kisebbségi kétnyelvű nyelvváltozatnak, legalábbis azokban a beszélőközösségekben, amelyekben purista nyelvi ideológiák érvényesülnek. Létrejöttének indítékát tekintve a túlhelyesbítéssel és a hiperpurizmussal rokon. Abban különbözik tőlük, hogy nem jár a megszokott nyelv(tan)i szabályok megsértésével vagy teljesen az adott nyelvváltozat normáján kívül álló formák használatával, hanem csupán statisztikai, gyakorisági eltérésként jelentkezik, méghozzá nem egy-egy egyénnek, hanem egy egész csoportnak (pl. társadalmi rétegnek) a nyelvhasználatában. Kétnyelvűségi viszonylatban akkor beszélünk normatúteljesítésről, ha egy kétnyelvű csoport nagyobb mértékben követi a presztízsváltozat normáját, mint a számára vonatkoztatási csoportként szolgáló egynyelvű csoport. Így például egyik empirikus kutatásunk során teszthelyzetben a magyar tannyelvű iskolába járó kétnyelvű szlovákiai magyar diákok nagyobb százalékban használták négy vizsgált ikes ige presztízsváltozatait (alszom, *vitatkozom*, *iszom*, *elkéselem*), mint az egynyelvű magyarországi diákok, holott általános tapasztalat, hogy informális beszédhelyzetekben a szlovákiai és más kisebbségi magyar beszélők körében a nemstandard változatok használata jóval gyakoribb, mint a magyarországi magyar beszélők körében (lásd Lanstyák–Szabó-mihály 1997, 35–38; Lanstyák 2000, 190–192).

A normatúteljesítést egynyelvűségi viszonylatban *labovi hiperkorrekciónak* nevezik. Labov klasszikus vizsgálatában ez a jelenség abban nyilvánult meg, hogy a második legmagasabb státusú csoporthoz tartozó, alsó középosztálybeli beszélők a formális stílusváltozatokban gyakrabban használták az amúgy a legmagasabb státusú csoportra, a felső középosztályra nagyobb mértékben jellemző presztízsváltozatokat, mint maguk a felső középosztálybeli beszélők (lásd Labov 1966). A szűkebb értelemben vett normatúteljesítés és a labovi hiperkorrekció nemcsak abban különböznek egymástól, hogy az előbbi kétnyelvűségi helyzetben érvényesül, az utóbbi pedig egynyelvűségiben, hanem abban is, hogy kétnyelvűségi helyzetben a „legmagasabb státusú” és a „második legmagasabb státusú” csoport nem ugyanahhoz a beszélőközösséghez tartozik (nemhogy nem ugyanabban a városban élnek, de még csak nem is ugyanannak az országnak a polgárai).

A kétnyelvű közösségekben jelentkező purista tendenciákat olyan kompenzációs eljárásokként is felfoghatjuk, amelyek a szűkebb értelemben vett kontaktusjelenségek használatát vannak hivatva mintegy ellensúlyozni. A kétnyelvű beszélők általában tudatában vannak annak, hogy nyelvhasználatukban szűkebb értelemben vett kontaktusjelenségek (azaz abszolút eseti kontaktusjelenségek) fordulnak elő rendszeresen, csak éppen nem mindig képesek ezeket föllismerni, s így érthető, hogy a valódi kontaktusjelenségek mellett „idegenszerűség-irtó” buzgalmuknak más, nem ebbe a kategóriába tartozó elemek is áldozatul esnek, ill. nagyobb számban jelennek meg a nagyobb presztízssú formák.

Mivel kultúránkban a fordítók alighanem legalább annyira a purizmus hatása alatt állnak, mint a Kárpát-medencei kétnyelvű magyar beszélőközösségek legműveltebb rétegeinek tagjai, okkal föltételezhetjük, hogy ennek valamilyen nyoma lesz a fordításokban is. Túlhelyesbítéssel persze nem számolhatunk, az ugyanis hiányos

standard nyelvi ismeretekre vezethető vissza, ez pedig a fordítókra – legalábbis a hivatásokra – nem jellemző. Hiperpurizmussal inkább lehet számolni, hiszen az elsősorban szókapcsolatok szintjén jelentkeznek; a „túltiszta” alakulatok meglete vagy meg nem léte egy nyelvben nem annyira „vagy–vagy”, hanem inkább fokozat kérdése (az ilyen szerkezetek az egynyelvű beszélők számára többé vagy kevésbé elfogadhatóak). A normatúlteljesítés esetleges jelentkezése a fordítási nyelvváltozatokban elég nehezen „érhető tetten”, még akkor is, ha a „csoport” kérdését a fordítók esetében lazábban kezeljük. Mindazonáltal nem lehetetlen, hogy nagy korpuszokon végzett statisztikai vizsgálatokkal egyszer majd sikerül kimutatni, hogy egyes nyelvi változók presztízsvaltozata a fordításokban gyakrabban fordul elő, mint a hasonló tematikájú, s hasonló társadalmi háttérű szerzők által írt eredeti szövegekben.

Arra, hogy ilyen tendenciák valóban érvényesülhetnek a fordításokban, a fordítástudományi szakirodalomban is találunk utalásokat. Klaudy Kinga (1999/2002b, 39) például a fordításokban jelentkező fordítási normáról megállapítja, hogy az „nem minden tekintetben azonos az anyanyelvi normával, ill. a fordítók bizonyos anyanyelvi normák betartásához jobban ragaszkodnak, mint a nem-fordító magyar nyelvhasználók” (Klaudy 1999/2002b, 39). S itt említhetjük meg Horváth Péter Iván (2002, 39) egyik megjegyzését is, mely szerint „úgy tűnik, hogy aki főállásban szövegeket hoz létre, az inkább az eltűnőben lévő, semmint az új nyelvi jelenségekhez ragaszkodik”. Tudjuk, hogy legtöbbször a hagyományos, ill. „eltűnőben lévő” formák rendelkeznek nagyobb presztízzsel, azok számítanak „helyesebbnek”, így kétségtelen, hogy ezek előnyben részesítése purista indítekről tanúskodik. Éppen ezért tekinthetjük a konzervativizmust vagy „normahűséget” (egy korábbi, a beszélők közösségben már túlhaladott normához való ragaszkodást) a fordításra jellemző sajátosságnak (vö. Pápai 2001, 29–30).

Megjegyezzük még, hogy a kontaktológiai irodalom is beszél arról, hogy a kétnyelvű közösségekben használt nyelvváltozatok konzervatívabbak, régiesebbek az egynyelvű nyelvváltozatoknál (ez valószínűleg elsősorban a *kisebbségi* kétnyelvűség körülményei közt élő közösségekre áll). Kétséges azonban, hogy ennek a jelenségnek köze volna a fordítási univerzáléként emlegetett konzervativizmushoz. Míg ez utóbbi – amint láttuk – purista indítékú, addig a kisebbségi kétnyelvű nyelvváltozatok konzervativizmusa leginkább ezek elszigetelt helyzetével magyarázható. Így például a Magyarországon keletkezett nyelvi újítások – az anyaországtól való viszonylagos elválasztottság következtében – vagy fáziskéséssel jutnak csak be, vagy be sem jutnak a magyar nyelv szlovákiai változataiba. A „régies” formák használata ezért sok esetben nem szabad választás következménye, hanem kényszerűség (lásd Lanstyák 1998, 19–20).

4. Összegzés

Dolgozatom fő célja az volt, hogy rámutassak: a fordítástudomány által vizsgált fontos kérdések közt több olyan is van, amely kontaktológiai keretben is értelmezhető és vizsgálható. Ezen nem is lehet csodálkozni, hiszen a fordítók kétnyelvű emberek, akiknek a beszédében alapvetően ugyanazok a törvényszerűségek érvényesülnek, mint más kétnyelvű emberekében, még akkor is, ha a fordítók nyelvhasználatának nagyobb tudatossága miatt az egyes kontaktusjelenségek érvényesülésének gyako-

risága közt valószínűleg lényeges eltérések vannak a fordítók és a laikus kétnyelvű beszélők között. A fordítási érintkezés része az általában vett nyelvérinkezésnek, amely a nyelvi változásokat befolyásoló egyik legjelentősebb tényező.

A nyelvérinkezési, ill. fordítási univerzálék kérdésköre jól mutatja, mennyire fontos lenne egységes elméleti keretben tárgyalni a fordításelmélet, a kétnyelvűség-kutatás és a kontaktológia érintkező területeit (lásd még Lanstyák 2003c). A kontaktológia fogalmi apparátusa alkalmasnak látszik arra, hogy lehetővé tegye az ide vágó jelenségek egységes szempontok alapján történő leírását. Ebbe a leírásba a dolgozatban említett szakterületeken kívül érdemes lenne még bevonni a nyelvelsajátítás és az idegennyelv-oktatás kérdéseit is, a kontaktológián belül pedig kitérni a nyelvleépüléssel, ill. nyelvcserevel kapcsolatos jelenségekre. Az ilyen kutatások szemléleti kereteként pedig elsősorban a társasnyelvészet jöhet számításba.

Jegyzetek

1. Ha a nyelvközi közlésaktus minden résztvevője ismeri mind a forrás-, mind a célnyelvet, a fordításra kényelmi vagy szimbolikus okokból van szükség. A nyelvi kisebbségekhez tartozó emberek például sokszor nem azért olvassák a különféle államigazgatási és más szövegeket fordításban, mert nem ismernék a többségi nyelvet, hanem egyrészt azért, mert saját nyelvüket jobban ismerik vagy jobban szeretik, másrészt pedig azért, mert saját nyelvük használatát alapvető emberi jognak tekintik, melynek érvényesítése nem függ más nyelvek ismeretétől. Ami pedig a többségi nyelvű államhatalmat illeti, az sokszor szintén szimbolikus okokból ragaszkodik a saját nyelvéhez olyankor is, amikor annak nincs gyakorlati jelentősége, s így megköveteli a kisebbségi nyelvről történő tolmácsolást vagy fordítást olyankor is, amikor azt esetleg senki nem is kívánja igénybe venni.
2. A függő beszédtevékenységnek más válfajai is vannak. Makroszinten ilyen pl. a parafrázis, tartalmi összefoglaló, ismertetés, beszámoló, paródia stb., mikroszinten pedig a más beszéd- vagy írásművek egyes rövid vagy esetleg hosszabb részleteinek az idézése, az ezekre való hivatkozás és utalás. Mind a fordítás, mind a függő beszédtevékenység többi válfaja egy nyelven belül és nyelvközi viszonylatban egyaránt megvalósulhat. (A prototipikus fordítással rokon függő szövegtípusokra lásd Popovič 1974, 36; 1975, 216, 227 és passim, 1980; Popovič [szerk.] 1983, 125–160; Albert 2003, 32; Lanstyák 2003a.)
3. A nyelvi kontaktushatás fogalmának pontosabb meghatározását és a vele kapcsolatos egyéb fogalmakat lásd a dolgozat 3. részének 3.1. alfejezetében!
4. A fordítás során jelentkező kontaktushatást a szlovák fordítási szakirodalomban „krelizáció”-nak nevezik (lásd Popovič 1975, 60, 92; 1980; Popovič [szerk.] 1983, 191; Hochel 1990, 45).
5. *Regisztereknek* az egyazon beszélő által különféle beszédhelyzetekben, különféle célokra használt nyelvváltozatokat (pl. mindennapi beszélt nyelv, szaknyelvek) nevezzük, dialektusoknak pedig a beszélők egyes földrajzi és társadalmi csoportjaira jellemző nyelvváltozatokat (nyelvjárások, szociolektusok, etnolektusok stb.).
6. A „beszédérintkezés” és a „nyelvérinkezés” fogalmát olyankor használjuk, amikor a hangsúly az *érintkezésen* van (pl. a kontaktológiában); ha a hangsúly a *kommunikáción* van, akkor inkább a „kétnyelvű közlésaktus”, ill. „nyelvközi közlésaktus” fogalmát használjuk mikroszinten (pl. a diskurzuselméletben, a kétnyelvűség-kutatásban), a „kétnyel-

vú kommunikáció”, ill. „nyelvközi kommunikáció” fogalmát pedig makroszinten (pl. a nyelvészolójában).

7. Lásd pl. Balázs 1989, 105: „Mivel eleinte nálunk is a latin számított igazi irodalmi nyelvnek, anyanyelvünk is a latintól ellesett kifejezésekkel, formákkal és szerkezetekkel vált lassanként irodalmi jellegűvé, miközben latin, deákos jelleget öltött.” Ehhez nagyban hozzájárult az a tény, hogy a magyar irodalom fordításirodalomként indult (köztudomású, hogy első fennmaradt összefüggő magyar nyelvű szövegeimlékeink, a Halotti beszéd és az Ómagyar Mária-siralom is latin mintára épülő függő szövegek).
8. A két eljárás mint közvetlen és közvetett kontaktushatás, ill. közvetlen és közvetett kölcsönzés áll egymással szemben. Lásd még 3.1.!
9. „After a certain length of translation contact, language B acquires a stock of words with perfect translation fit, forming a semantic field of their own, which henceforth considerably eases the task of the translator. It similarly acquires a stock of grammatical constructions which by experience are known to be convenient equivalents of typical constructions of language B they may not be in common use.”
10. E. Abaffy Erzsébet (1983) például összehasonlította a 15–16. századi magyar fordítók és az ugyanabból a korból származó eredeti munkák igeragozási sajátosságait, s megállapította, hogy az „írott nyelvi eszmény” (pontosabban azt mondhatnánk: a fordítási nyelvváltozatok írott nyelvi eszménye) „a latin mintához ragaszkodva egyazon funkciót következetesen azonos igeidővel, igealakkal igyekezett kifejezni”; ezzel szemben a független szövegezésű munkák – melyeket a szerző többé-kevésbé beszélt nyelveknek tart, holott természetesen írott nyelvmélekekről van szó – gazdag változatosságot mutatnak a különféle igeidő-funkciók nyelvi kifejezésében (i. m. 176–177).
11. „Indoeurópai”-n itt elsősorban a németet, a franciát és más nyugati indoeurópai nyelveket kell érteni.
12. Rabin szerint (1958, 144–145) egy-egy nyelvben így akár több különböző „fordítási eszközkészlet” is kialakulhat, bár a szerző feltételezi, hogy a fordítási érintkezés csökkenésével, ill. megszűnésével ezek az alrendszerek elenyészhetnek.
13. *Beszélőközösségen* egy nyelv beszélőinek valamely földrajzi területhez vagy rendszeresen ismétlődő tevékenységhez kötött csoportját értjük (az érintett tevékenység egyébként rendszerint szintén területhez, ill. helyszínhez kötődik); az ilyen közösségek egyben szociológiai értelemben vett csoportot is alkotnak (kis-, közép- vagy nagycsoportot). Egy nyelv valamennyi beszélőjének összességét *nyelvközösségnek* nevezzük; főleg az anyanyelvi beszélőkre szokás e műszó használatakor gondolni. (Vö. Kloss 1986, 94–95.)
14. Azt, hogy ezek a jelenségek csakugyan kivétel nélkül egyetemesek-e, még empirikus úton nem bizonyította sem a kontaktológia, sem a fordítástudomány. Ennek ellenére „univerzálék”-nak fogjuk őket nevezni, de tudni kell, hogy ezek univerzálé mivolta csak feltételezés.
15. Ezek az eseti kontaktusjelenségek *pozitív* eseti kontaktusjelenségek; a *negatív* eseti kontaktusjelenségekről 3.2. alatt lesz szó.
16. *Vendégszó* pl. az angol *skill*, ha alkalmilag fölbukkan magyar nyelvű szövegben; újabb angol eredetű *kölcsönzó* a magyarban pl. a *sztori*, amely már nemcsak alkalmilag, hanem rendszerűen előfordul magyar szövegekben, s már bekerült a *Magyar értelmező kéziszótár* új kiadásába is. Mivel példaim konkrét megnyilatkozásokból származnak, a szemléletesség kedvéért idézem is őket. Az első egy magyar–angol kétnyelvű egyetemi oktatótól származó ímélyüzenetből való: „Az első bekezdés egy kicsit felreviszi az egész cikket: amikor azt mondod, hogy 'A fordítás szakma', akkor figyelmen kívül hagyod azt (noha tudom, hogy tudod!), hogy a fordítás skill (mi ez magyarul?) – amit a profi fordítók szakmailag utaznak, de amit a mezei kétnyelvűnek is meg kell tanulnia, ha fordítani akar (tehat nem adott, ahogy írod is).” A második élőszóban hangzott el egy angolul még csak alapszinten beszélő gyerektől: „Tudok egy jó sztorit.”

17. Például E. Abaffy Erzsébet (1983, 178) a már említett tanulmányában utal rá, hogy a latinizmusok egy része a fordításokból az eredeti fogalmazású magyar szövegekbe is átkerült: ezek ugyanis – amint a szerző fogalmaz, sajnálatos módon nyelvművelői eredetű megbélyegző kifejezéseket használva nyelvtörténeti kontextusban (!) – „könnyebben tovább burjánzódnak, átszállítva az idegenszerűségeket a latintól független eredeti magyar nyelvbe is, az írott normához közelebb álló vallásos elmélkedésektől a normát fokozatosan lazító históriás énekeken és önéletíráson át le egészen a missilisek már-már beszélt nyelvi szintjéig”.
18. Látjuk tehát, hogy az így felfogott „kontaktushatás” és „kontaktusjelenség” nem történeti kategóriák, és olyan elemeket és formákat is érintenek, amelyek nem az átadó nyelv hatására jelentek meg az átvevő nyelvben, hanem más eredetűek („ősiek” vagy más nyelvből kerültek át). A relatív kontaktushatás érvényesülését nem befolyásolja az érintett elemek eredete.
19. A kontaktológiában *közvetlennek* az olyan vendégszót vagy kölcsönszót nevezzük, melynek mind hangteste, mind pedig jelentése az átadó nyelvből (fordítások esetében: forrásnyelvből) származik, *közvetettnek* pedig az olyat, melynek a hangteste nem, csupán jelentése, ill. szerkezeti felépítése, motivációja származik az átadó nyelvből (forrásnyelvből). Így pl. a fentebb említett *skill* közvetlen vendégszó, a *sztori* pedig közvetlen kölcsönszó; újabb keletű közvetett kölcsönszó a magyarban a számítástechnikai műszóként használatos *egér*, amely jelentésbeli kölcsönszó, vagy pedig a *felhasználóbarát* szó, amely pedig tükörszó. (A kölcsönszavak rendszerezésére lásd Haugen 1949, 1972; Kontra 1981; Lanstyák 2000, 194–199; 2002b, 95–100. A fordításokra nézve vö. Rabin 1958, 141–142.)
20. Az a közkeletű nyelvművelő tétel, mely szerint a nyelvtani kontaktushatás még „veszélyesebb”, mint a szókészletteni, mert magát a nyelvtani rendszert „bomlasztja”, nem más, mint a legsötétebb és legkártékonyabb nyelvművelő babonák egyike.
21. Az „egész népet felölelő kétnyelvűség” fogalmára és jellemző vonásaira lásd Bátorfi 1983, 52–54.
22. A „nivellálás” megnevezés kevésbé látszik megfelelőnek, mint a „nivellálódás”, mivel szándékosságot sugall.
23. Normatív használaton természetesen az éppen beszélt nyelváltozat normájához való alkalmazkodást kell érteni.
24. A fordítói stratégián kívül magát az eredményt, a szövegjellemzőt, vagyis az „explicitált-ság”-ot, a fordított szöveg nagyobb mértékű explicititását is explicitációnak nevezik (lásd Pápai 2001, 33).
25. A fordítók célja ugyanis „a két különböző nyelvközösség közötti kommunikáció elősegítése”, s ezért „minden rendelkezésükre álló eszközzel igyekeznek megkönnyíteni a célnyelvi olvasó dolgát” (Klaudy 2002, 107).

Hivatkozások

- E. Abaffy Erzsébet 1983. Latin hatás a XV–XVI. századi magyar igeragozásban. In: Balázs János (szerk.). *Areális nyelvészeti tanulmányok*. 113–179. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Ajtay-Horváth Magda 2002. Az integráció nyelvi kihívásai. Az euroszövegek nyelvformáló szerepe. *Fordítástudomány*, 4/2, 5–13.
- Albert Sándor 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományelméleti problémái. Filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Balázs János 1989. A latin a Duna-tájon. In: Balázs János (szerk.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. 95–140. Budapest, Tankönyvkiadó.

- Bátori István 1983. Kétnyelvűség a finnugor népeknél. In: Bereczki Gábor–Domokos Péter (szerk.): *Urálisztikai tanulmányok*. 49–62. Budapest, ELTE.
- Benkő Loránd 1982. *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /Nyelvtudományi Értekezések, 113./
- Dróth Júlia 2000. Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! Az EU adminisztratív és közigazgatási nyelvezetének magyar fordítása. *Magyar Nyelvőr*, 3, 287–297.
- Dróth Júlia 2002. A fordítástudomány és a nyelvtudomány együttműködéséről. *Fordítástudomány*, 4/1, 5–14.
- Gálosi Adrienne 2000. Értelmezési stratégiák megfigyelhetősége a visszafordítás módszernek segítségével. *Fordítástudomány*, 2/1, 50–61.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Massachusetts–London, England, Harvard University Press.
- Grosjean, François 1997. Processing mixed language: Issues, findings, and models. In: A. de Groot–J. Kroll (eds.) *Tutorials in bilingualism: Psycholinguistic perspectives*. 225–253. /Lawrence Erlbaum Associates./
- Grosjean, François 1998. Studying bilinguals: Methodological and conceptual issues. *Bilingualism: Language and Cognition* 1, 131–149.
- Győri-Nagy Sándor 1988. A nemzetiségi kétnyelvűség kutatásának helyzete és távlatai. *A Hungarológia Oktatása*, 2/3, 3–14.
- Győri-Nagy Sándor 1991. Változathatás a Kárpát-medencei tájnyelvű kisebbségek anyanyelvdinamikájában. In: Győri-Nagy Sándor–Kelemen Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I*, 6–19. Budapest, Széchenyi Társaság Pszicholingva Nyelviskola.
- Haugen, Einar 1949. Problems of Bilingualism. *Lingua*, 2, 271–290.
- Haugen, Einar 1972. Anwar S. Dil ed., *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*. 79–109. Stanford, California, Stanford University Press.
- Heltai Pál 2002. „Claims, Changes and Challenges“. Az EST III. Nemzetközi Kongresszusa. Kopenhága, 2001. augusztus 30–szeptember 1. *Fordítástudomány*, 4/1, 123–133.
- Heltai Pál–Juhász Gabriella 2002. A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban. *Fordítástudomány*, 4/2, 46–62.
- Hochel, Braňo 1990. *Preklad ako komunikácia*. Bratislava, Slovenský spisovateľ.
- Horger Antal 1926. *A nyelvtudomány alapelvei. Bevezetés a nyelvtudományba*. Budapest, Kókai Lajos.
- Horváth Péter Iván 2002. Mitől hiteles a fordítás? *Fordítástudomány*, 4/2, 38–45.
- Klaudy Kinga 1994. Fordítás és nyelvi norma. In: Kemény Gábor–Kardos Tamás (szerk.): *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. 57–63. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Klaudy Kinga 1996. Back-Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy Kinga–José Lambert–Anikó Sohár (eds): *Translation Studies in Hungary*, 99–114. Budapest, Scholastica.
- Klaudy Kinga 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány*, 1/2, 5–21.
- Klaudy Kinga 1999/2002a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest, Scholastica. (Az 5., bővített és átdolgozott kiadás alapján készült változatlan utánnomás.)
- Klaudy Kinga 1999/2002b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítás-technikai példatárral*. Budapest, Scholastica. (Az 5., bővített és átdolgozott kiadás alapján készült változatlan utánnomás.)
- Klaudy Kinga 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr*, 125/2, 145–152.
- Klaudy Kinga 2002. Opponensi vélemény Pápai Vilma doktori értekezéséről. *Fordítástudomány*, 4/1, 107–112.

- Klaudy Kinga 2003. Dinamikus kontrasztok. In: Klaudy Kinga (szerk.): *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón. 30 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja. Jubileumi évkönyv 1973–2003*, 11–21. Budapest, Scholastica.
- Kloss, Heinz 1986. On some terminological problems in interlingual sociolinguistics. *International Journal of the Sociology of Language*, 57, 91–106.
- Komisszarov, V. N. 1980/1986. Fordítás és általános nyelvészet. In: Bart István–Klaudy Kinga (szerk.): *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. 40–62. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kossa János 1978. *A mi nyelvünk*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Labov, William 1966. Hypercorrection by the lower middle class as a factor in linguistic change. In: Bright, William (szerk.): *Sociolinguistics*. 84–113. The Hague, Mouton.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum.
- Lanstyák István 1998/2002. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella, *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. 127–141. Pozsony, Kalligram.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2002a. A nyelvérintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. In: Gyurgyik László–Kocsis Aranka (szerk.): *Társadalom – tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből*. 73–95. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2002b. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*, 84–108. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2003a. Kódváltás és fordítás. A célkeresztben a szlovákiai magyar nyelvi valóság. *Irodalmi Szemle* 46/7, 77–94.
- Lanstyák István 2003b. A két nyelvű beszélő mint botcsinálta fordító. *Magyar Nyelvjárások* 41, 393–400.
- Lanstyák István 2003c. A fordítástudomány szakközi kapcsolatairól. *Irodalmi Szemle* 46/10, 52–68.
- Lanstyák István, megjelenés alatt. Utazás a fordítás körül. Két nyelvűség és nyelvköziség, független és függő szövegalkotás.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – két nyelvűség (Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában)*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Levý, Jiří 1957. *České theorie překladau*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Mollay Károly 1989. A német–magyar nyelvi érintkezések. In: Balázs János (szerk.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. 231–290. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Nida, Eugene A. 1964. *Toward a Science of Translating, with special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden, E. J. Brill.
- Nida, Eugene–Charles R. Taber 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden, E. J. Brill.
- Pápai Vilma 2001. Új irányzatok az explicitáció kutatásában. *Fordítástudomány*, 3/1, 26–39.
- Pápai Vilma 2002. Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–angol párhuzamos korpuszok egybevetésével. Az értekezés tézisei. Klaudy Kinga opponensi véleménye. Pajzs Júlia opponensi véleménye. Pápai Vilma válasza. *Fordítástudomány*, 4/1, 97–122.

- Popovič, Anton 1974. *Umelecký preklad v ČSSR. Výskum. Bibliografia*. Martin, Matica slovenská.
- Popovič, Anton 1975. *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava, Tatran.
- Popovič, Anton 1980. *A műfordítás elmélete*. Bratislava, Madách.
- Popovič, Anton (szerk.) 1983. *Originál / preklad. Interpretačná terminológia*. Bratislava, Tatran.
- Rabin, C. 1958. The Linguistics of Translation. *Aspects of Translation*, 123–145. London, Secker and Warburg.
- Romaine, Suzanne 1989. *Bilingualism*. Oxford–New York: Basil Blackwell.
- Trudgill, Peter 1992/1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGYTF Kiadó.
- Valló Zsuzsa 2001. A drámafordítás pragmatikai aspektusai. Kulturális referenciák fordítása Harold Pinter színpadi műveiben. Az értekezés tézisei. *Fordítástudomány*, 3/2, 99–105.
- Vilikovský, Ján 1984. *Preklad ako tvorba*. Bratislava, Slovenský spisovateľ.
- Weinreich, Uriel 1953/1974. *Languages in Contact. Findings and Problems*. The Hague–Paris, Mouton. (8th Printing.)

ISTVÁN LANSTYÁK

TRANSLATION AND CONTACT LINGUISTICS

The main goal of the paper is to show that there are a number of questions dealt with in translation theory which can be interpreted and studied in the framework of contact linguistics. No wonder that this is so, since the translators are bilingual persons whose speech shows the same features as that of other bilinguals, even if their language use is more conscious than that of “ordinary” bilinguals and therefore there may be substantial differences between the types of contact induced features characteristic of the two groups. Translation contact is a part of language contact in general, which is one of the most significant factors influencing language change.

The problems of universals of language contact as well as translation universals show how important it is to deal with translation theory, bilingualism and contact linguistics in a uniform conceptual frame. The concepts used in contact linguistics seem suitable for describing all the relevant phenomena on the basis of uniform principles. Beside the fields of inquiry mentioned in this paper language acquisition and foreign language teaching should also be included into this description, and within contact linguistics language attrition and language shift phenomena should also be incorporated. As to the way of looking at the problems connected with language contact and translation, it seems appropriate to take the stance of the sociolinguist.